

DOI 10.31392/ONP-npu-1.2021.01
UDC 378.091.3:373.5.011.3-051

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE FEATURES OF THE FUTURE TEACHER OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING PROCESS

Mykola Barakhtyan

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Fine Arts,
National Pedagogical
Dragomanov University,
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0599-5858>
e-mail: mykola.barakhtyan@gmail.com

Abstract. *The article considers the problem of modernization of national education, in particular its leading directions through the prism of training of future teachers, in particular non-philological specialties and their readiness to carry out professional activity at a high level. The views of scientists on determining effective forms of work with students in the process of their preparation for future pedagogical activities, the importance and necessity of forming communicative competence as an important factor in pedagogical skills are analyzed. Based on a thorough analysis of psychological and pedagogical and special literature, as well as practical experience, the main conceptual approaches to improving the level of speech culture and the formation of communicative competence of future teachers while studying in higher education. The importance of constant updating of the content training of future teachers in higher education is emphasized: development of curricula for training specialists of the appropriate level of competence; creation of standard and working programs according to modern requirements; development of a package of educational and methodical support for the implementation of training courses; methods, techniques and means of practical activities that would help expand the erudition of students, deepen professional knowledge, the ability to independently extract information from various sources to ensure the development of specialized skills. The content and main tasks of certain humanities disciplines (optional) and their influence on the formation of communicative competence of future teachers of non-philological specialties with observance of certain requirements are revealed: independent creative work of students. The author's experience in combining the content and technologies of teaching, which are implemented through a system of creative practical tasks of different types and levels of complexity for the development of creative thinking, erudition and spirituality of the future teacher, which is important and necessary in professional teaching today.*

Key words: *professional pedagogical activity, pedagogical skill, culture of speech, communicative competence.*

DOI 10.31392/ONP-npu-1.2021.01
УДК 378.091.3:373.5.011.3-051

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Барахтян М. М.
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри образотворчого
мистецтва,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-0599-5858>
e-mail: mykola.barahtyan@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто проблему модернізації національної освіти, зокрема її провідних напрямів через призму підготовки майбутніх педагогів, зокрема нефілологічних спеціальностей та їх готовності до здійснення професійної діяльності на високому рівні. Проаналізовано погляди науковців щодо визначення ефективних форм роботи зі студентами у процесі їх підготовки до майбутньої педагогічної діяльності, значимості й необхідності формування в них комунікативної компетентності як важливого чинника педагогічної майстерності. На основі ґрунтовного аналізу психолого-педагогічної і спеціальної літератури, а також практичного досвіду, визначено основні концептуальні підходи щодо підвищення рівня мовленнєвої культури й формування комунікативної компетентності майбутніх учителів під час навчання в закладі вищої освіти. Підкреслено важливість постійного оновлення змістової підготовки майбутніх вчителів у вищій школі: розробці навчальних планів підготовки фахівців відповідного рівня компетентності; створення типових і робочих програм відповідно до сучасних вимог; розробки пакету навчально-методичного забезпечення реалізації навчальних курсів; методів, прийомів і засобів практичної діяльності, які б сприяли розширенню ерудиції студентів, поглибленню фахових знань, спроможності самостійно добувати інформацію з різних джерел задля забезпечення розвитку спеціалізованих умінь. Розкрито зміст і основні завдання окремих гуманітарних навчальних дисциплін (за вибором) та їх вплив на формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя нефілологічних спеціальностей з дотриманням певних вимог: модернізації методичного забезпечення навчання, врахування відповідних психолого-педагогічних умов, реалізації міждисциплінарних зв'язків, посилення уваги до самостійної творчої роботи студентів. Представлено досвід автора щодо поєднання змісту і технологій навчання, які реалізуються через систему творчих практичних завдань різного типу і рівня складності з розвитку творчого мислення, ерудиції і формування духовності майбутнього вчителя, що є важливим і необхідним у професійній педагогічній діяльності в умовах сьогодення.

Ключові слова: професійна педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, культура мовлення, комунікативна компетентність.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Окреслення провідних напрямів модернізації національної системи освіти в Україні, проблеми підготовки майбутніх педагогів, зокрема формування їхньої комунікативної компетентності, особливої актуальності набувають в науковому полі сучасних досліджень. Ефективність вирішення проблем підготовки майбутніх фахівців і готовності їх до професійної діяльності значною мірою залежить від змістовної підготовки у вищій школі. У контексті вирішення цих важливих проблем особливого значення набуває виконання певних завдань: розробка навчальних планів підготовки фахівців відповідного рівня компетентності; створення типових і робочих програм відповідно до сучасних вимог; розробки пакету навчально-методичного забезпечення реалізації навчальних курсів для формування творчої особистості майбутнього вчителя.

Професійна підготовка майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей, зокрема формування їхньої мовленнєвої компетентності широко висвітлюється у зарубіжних і вітчизняних наукових дослідженнях.

Розкриття сутності ключових компетентностей відображено в працях Л. Горобець, І. Зимньої, В. Краєвського, О. Корніяки, А. Хуторського та ін.

Грунтовний аналіз спеціальних джерел засвідчує, що нові стратегії професійної підготовки майбутнього вчителя і розкриття сутності професійних компетентностей досліджували філософи (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремінь, М. Романенко та ін.), лінгвісти (К. Городенська, С. Єрмоленко, Л. Мацько, М. Плющ, М. Степаненко, С. Шевчук та ін.), педагоги (Н. Бібік, Н. Волкова, О. Павленко, О. Семенов та ін.), лінгводидакти (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Копусь, М. Пентлюк та інші.).

Проблемами культури мовлення і спілкування займалися провідні вчені Б. Ананьєв, А. Виготський, Р. Жинкін, І. Зимня, А. Леонтьєв, Д. Ельконін та інші.

Проте спеціальних досліджень потребує питання комунікативної компетентності вчителя з його мовною та лінгвістичною компетентністю в технологічному аспекті їх формування.

Мета і завдання дослідження полягає в обґрунтуванні ролі мовленнєвої культури як особливо важливого чинника формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки.

Методи, які використовувались у розробці проблеми: метод термінологічного аналізу, який дозволив визначити категоріальний статус основних понять у контексті розуміння дефініцій та їх використання у міжпредметних зв'язках; абстрагування та узагальнення – для систематизації матеріалів статті, формулювання висновків та окреслення напрямів для подальшого розробки проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, вчитель завжди виступає комунікативним лідером. Комунікативна компетентність учителя допомагає йому привертати увагу своїм мовленням, передбачає встановлення взаємостосунків з учнями, колегами, розв'язання професійних завдань, сприяє організувати діалог і вести його у відповідності з нормами мовного етикету.

Слід зазначити, що термін «комунікативна компетенція» вперше було започатковано Деллом Хаймсом ще в 60-70 роках ХХ сторіччя на підґрунті лінгвістичної парадигми, соціолінгвістики, психолінгвістики та соціальної психології. У 80-х роках дослідники М. Канале та М. Суєн виділили в ній чотири головні компоненти: граматичну (здатність застосовувати лексичні елементи і граматичні правила), со-

ціолінгвістичну (здатність вибудовувати відповідь відповідно до різних соціальних обставин), стратегічну (правильне використання комунікативних стратегій) та дискурсивну (здатність пов'язувати речення відповідно до правил дискурсу).

Сучасними науковцями лінгводидактами комунікативна компетенція в широкому розумінні трактується як комплекс застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних ситуаціях. Це не тільки володіння граматикою (знанням мови), а й розумінням ситуацій та умов, за яких відбувається мовленнєвий акт, передбачення можливих наслідків конкретного способу впливу на особистість і досягнення окреслених цілей.

Комунікативна компетенція розглядається нами як здатність і реальна готовність до спілкування адекватного цілям, сферам і ситуаціям, готовність до мовленнєвої взаємодії і взаємопорозуміння.

У попередніх матеріалах нами неодноразово зазначалося, що комунікативна компетентність учителя трактується як здатність ефективно використовувати професійні знання при вирішенні педагогічних задач у процесі комунікації на підставі володіння мовною, мовленнєвою і риторичною компетенціями.

Підвищення рівня культури мовлення і формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя нефілологічних спеціальностей є однією з актуальних проблем вищої педагогічної школи. Ця проблема набуває особливо важливого значення, оскільки процес комунікації, уміння добре володіти словом є важливою складовою професійної компетентності спеціаліста, а також показником його загальної культури, освіченості, високої моральності й професійної педагогічної майстерності.

На думку багатьох дослідників, ефективність процесу формування культури мовлення як важливого чинника комунікативної компетентності майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки забезпечується цілісною системою засобів та умов. Система підготовки передбачає наявності у студентів мотивації, врахування міждисциплінарних зв'язків, органічної єдності різних форм навчання, взаємозв'язок лекційних, семінарських і практичних занять, організації диференційованої самостійної роботи студентів і творчої особистості викладача [2; 3; 4].

Практика доводить, що формування комунікативної компетентності з урахуванням посиленої уваги на розвиток мовленнєвої культури фахівця у вищій школі – діалектичний процес, у якому тісно взаємопов'язані зміст і організація освітнього процесу, методи і засоби навчання, оптимізація самостійної роботи студентів, творчий потенціал і високий професіоналізм викладача.

На нашу думку, основна мета організації освітньо-виховного процесу у вищій школі – навчити студентів самостійно працювати – мобілізувати себе на оволодіння новою інформацією з різних джерел, здійснювати процес самоосвіти, самовиховання і привчати до самодисципліни [6].

Ми схилиємося до думки П. Я. Гальперіна, що самостійна робота – це рушійна сила навчального процесу, найбільш ефективний прийом навчання і є важливим показником активності [1], а також І. А. Шайдур, яка зазначає, що під самостійною роботою слід розуміти спеціально організовану діяльність студентів з урахуванням їх індивідуальних особливостей, спрямовану на самостійне виконання навчальних завдань різних рівнів складності як в аудиторних заняттях, так і в позааудиторний час [5].

Ретельне вивчення проблеми дає підстави свідчити про те, що ще недостатньо висвітленими залишаються питання ефективності методів і розробки цілісної системи підвищення культури мовлення в процесі навчання і виховання майбутнього вчителя нефілологічних спеціальностей, а також універсальній значимості мовленнєвих умінь у структурі комунікативної компетентності як важливої складової педагогічної майстерності. Адже в професійній діяльності вчителя ставиться основна мета – здатність викликати в учнів цікавість до заняття, встановлювати педагогічно доцільні стосунки з учнями, їхніми батьками, колегами, адміністрацією, а також здатність впливати на об'єкт комунікації, підпорядковувати процес спілкування його меті, управляти ним та досягати бажаного результату комунікації.

Професійна підготовка майбутнього вчителя вимагає від вищої школи розробки нових підходів і технологій, які б сприяли розширенню ерудиції студентів, поглибленню фахових знань, спроможності самостійно добувати інформацію з різних джерел і забезпеченню розвитку спеціалізованих умінь.

Виходячи з цього, створення інформаційно-методичного забезпечення, організація самостійної роботи студентів, мобілізація їх до виконання завдань і контроль оцінювання результатів є головним завданням вищої школи. Адже вища школа як соціальний інститут покликана надати студентам міцні наукові знання, напрацювати навички та вміння застосовувати їх на практиці та у подальшій педагогічній діяльності. Для вчителя будь-якого фаху є важливими такі комунікативні вміння, як: вивчати тематичний матеріал з різних джерел, аналізувати теоретичні положення в науці й практиці, планувати і застосовувати ефективні методи викладу інформативного матеріалу, використовувати різні форми (різновиди) усних виступів, прогнозувати співпрацю з учнівською аудиторією тощо.

Тривалий досвід роботи у виші засвідчує, що проблемам мовної культури і спілкування приділяється недостатня увага як зі сторони викладачів, так і студентів нефілологічних спеціальностей. Під час проведення занять основа уваги викладачів зосереджується на не мовленні, а переважно на змісті, обсязі й міцності знань студентів та їх оцінюванні. На жаль, слабкою ланкою процесу навчання у виші залишається недосконалість міжособистісного спілкування, що в кінцевому результаті виявляється у шаблонності публічного мовлення студентської молоді, відсутності навичок опрацьовувати основну й додаткову літературу, аналізувати опрацьований матеріал з різних джерел, добирати і використовувати яскраві приклади, аргументи і факти, критично мислити, логічно вибудовувати власну позицію у вирішенні важливих питань тощо. Недостатня також і комунікативна культура, складовими якої є такі компоненти, як культура мови, мовлення, спілкування та поведінка.

Аналіз досліджуваної проблеми доводить, що ефективність процесу формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки забезпечується цілісною системою засобів та умов. Система підготовки передбачає наявності у студентів мотивації, врахування міждисциплінарних зв'язків, органічної єдності різних форм навчання, взаємозв'язок лекційних, семінарських і практичних занять, організації диференційованої самостійної роботи студентів і творчої особистості викладача [2; 3; 4].

Тривалий час на нефілологічних спеціальностях запроваджено вивчення таких інтегративних курсів за вибором, а саме: «Основи культури і техніки мовлення», «Культура мовлення та виразне читання», «Техніка мовлення», «Риторика» («Осно-

ви красномовства»), а також обов'язковим є вивчення нормативного курсів «Сучасна українська мова», «Українська мова (за професійним спрямуванням)» за кредитно-модульною системою навчання. Слід зауважити, що зазначені вище навчальні дисципліни сприяють у вирішенні проблем цілісного підходу до формування мовної і комунікативної компетенції й підвищення рівня культури мовлення майбутнього вчителя, коли в центрі уваги знаходяться не тільки теоретичні знання, а й виконавські вміння, індивідуальна позиція і складні інтегровані якості майбутнього вчителя.

Теоретичний матеріал студенти засвоюють на лекційних заняттях, а також шляхом самостійного опрацювання основної і додаткової літератури з метою вироблення професійних умінь і навичок.

Згідно з навчальним планом на самостійну роботу студентів відводиться близько 60 % часу на вивчення дисципліни. Тому самостійна робота студентів під час вивчення теоретичного матеріалу й виконання творчих практичних завдань інтегрованих курсів з метою оволодіння основами мовленнєвої культури й комунікативної компетентності є невід'ємною складовою навчального процесу.

У процесі вивчення навчальних дисциплін «Основи культури і техніки мовлення», «Культура мовлення і виразне читання» важливим є засвоєння студентами сутності комунікативних якостей мовлення, основних норм мовлення, функціональних стилів мови, техніки мовлення, мистецтва художнього слова та їх значення в професійній педагогічній діяльності.

Основним завданням на семінарських і практичних заняттях має бути посиленна робота над точністю, логічністю, правильністю, чистотою і виразністю, багатством і різноманітністю мовлення у єдності із стильовими особливостями мовлення. З цією метою студентам пропонується самостійно виконувати різного типу творчі завдання: охарактеризувати основні комунікативні ознаки і норми культури мовлення; навести приклади типових помилок (орфоепічних, орфографічних, лексичних, граматичних і стилістичних), які часто порушуються мовцями; стилі мови і мовлення; здійснення перекладу текстів професійного спрямування з російської на українську мову; виправлення помічених помилок у мовленні під час бесід, слухання радіо – і телевізійних передач; обґрунтування форм мовного етикету залежно від комунікативних ситуацій; робота із словниками і тлумачення значення іншомовних слів; розробка системи вправ з техніки мовлення і виконання артикуляційної гімнастики; виконання чистомовок; розробка партитури текстів художньої літератури (різних жанрів) та їх виразне читання; підготовка публічних виступів за обраною тематикою та ін.

На цьому етапі нами було запропоновано творчі завдання таких двох варіантів: завдання, що забезпечують усвідомлення теоретичних знань, їх закріплення і поглиблення, а також завдання, які передбачають розвиток монологічного (й діалогічного) мовлення, удосконалення культури мовлення майбутнього вчителя як мовної особистості.

Провідна роль у формуванні визначених нами знань, умінь і навичок відводилася різним видам діяльності (індивідуальним, колективним) і самостійній роботі студентів. Практичні форми навчання передбачали з'ясування міцності засвоєння студентами необхідного теоретичного матеріалу, створення ефективних умов формування умінь і навичок грамотного, позбавленого недоліків (діалектів та суржиків) професійного спілкування в усній і писемній формах шляхом використання різних

видів роботи: творчих звітів, ділових ігор, презентацій, виголошення промов (виступів на запропоновану тему тощо) з метою підвищення рівня мовленнєвої та загальної культури майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей.

У процесі вивчення «Риторики» з метою формування комунікативної компетентності, засвоєння фундаментальних знань, розвитку творчого мислення, широкої ерудиції і духовності майбутнього вчителя є важливим і вкрай необхідним поєднання змісту і технологій, які реалізуються через систему завдань різного типу і рівня складності з урахуванням особливої організації освітньо-виховного процесу в виші.

З цією метою основна система творчих завдань на семінарських і практичних заняттях передбачає реалізацію набутих знань і вмінь шляхом організації самостійної і творчої роботи студентів. Нею передбачається: засвоєння теоретичних знань і вимог, які випливають із сутності основних законів риторики; вміння самостійно опрацьовувати інформацію з різних джерел, інтерпретувати й висловлювати особисте ставлення до обговорюваних проблем; структурувати виступи відповідно до жанрових різновидів публічних виступів з урахуванням специфіки аудиторії слухачів; ефективно використовувати прийоми активізації уваги слухачів під час виступу, а також упорядковувати словесний матеріал з дотриманням норм літературної мови (і стильових особливостей виступу); підвищувати й удосконалювати рівень культури мовлення, спілкування та поведінки; здійснювати самоаналіз і самоконтроль під час виступу.

На всіх етапах навчального процесу з метою формування комунікативних умінь майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей основна увага зосереджується на розвиток таких важливих особистісних якостей, а саме:

- досконало володіти технікою мовлення, культурою усного писемного мовлення, знати й оперувати різними функціональними стилями мови, здійснювати критичний аналіз виступу; виявляти власну позицію до висвітленої проблеми;
- на підготовчому етапі до виступів – визначати тему, мету і назву виступу, добирати і опрацьовувати відповідний інформативний матеріал, усвідомлювати й записувати прочитане, виявляти власну позицію до висвітленої проблеми;
- на етапі виголошення промови – вибирати тип виступу (з конспектом, без конспекту, імпровізація); встановлювати й утримувати зоровий контакт з аудиторією; вибирати спосіб викладу інформативного матеріалу; застосовувати ефективні прийоми активізації уваги слухачів; здійснювати самоконтроль і самоаналіз після виступу тощо.

Практика доводить, що систематичне оцінювання і перевірка виконання студентами творчих завдань великою мірою сприяє удосконаленню важливих умінь і навичок: добирати літературу з обраної теми; реферувати прочитане, складати конспект, план висловлювання; правильно володіти голосом, доречно використовувати невербальні засоби – жести, міміку; користуватися розмаїттям виражальних мовних засобів; об'єктивно оцінювати виступи; аргументовано доводити свою думку, переконувати, викликати бажання висловитися, брати участь у дискусіях, диспутах; моделювати ситуації спілкування й дотримуватися етичних норм поведінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, змістовна й правильна організація освітнього процесу з використанням цілісної системи творчих

завдань, створення відповідних ефективних умов і врахування індивідуальних підходів у навчанні значною мірою сприяють підвищенню культури мовлення, засвоєнню знань і формуванню комунікативної компетентності майбутніх вчителів нефілологічних спеціальностей, а також готовності керуватися набутими знаннями й уміннями у подальшій професійній діяльності.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків варто спрямувати на розробку практико орієнтованої програми для самостійної роботи студентів нефілологічних спеціальностей щодо формування комунікативної компетентності у процесі фахової підготовки в умовах закладу вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гальперин П. Я. Введение в психологию. П. Я. Гальперин. Москва : Издательство МГУ, 1976. 150 с.
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : К.І.С., 2004. С. 47-52.
3. Борбич Н. Компетентність як педагогічне явище. *Педагогіка і психологія професійної освіти : науково-методичний журнал*. 2011. № 3. С. 91-97.
4. Компетенции в образовании : опыт проектирования: сб. науч. тр. / под ред. А. В. Хуторского. Москва : ИНЭК, 2007. 327 с.
5. Шайдур І. А. Організація самостійної роботи студентів педагогічних університетів на основі індивідуально орієнтованого підходу : автореф. дис.. канд.. пед. наук : 13.00.04. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 2003. 22 с.
6. Шуст І. В. Самостійна робота студентів у системі навчально-виховного процесу. Вузівська кафедра : Нариси організаційно-педагогічної діяльності. Тернопіль, 1990.

REFERENCES:

1. Galperin, P. Ya. (1976). *Vedenie v psihologiyu*. [Introduction to Psychology] / P. Ya. Galperin. Moskva : Izdatelstvo MGU, 150 [in Russian].
2. Bibik, N. M. (2004). *Kompetentnisnyi pidkhid: refleksyvnyi analiz zastosuvannia*. [Competence as a pedagogical phenomenon] / *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektivy*. Kyiv : K.I.S., 47-52 [in Ukrainian].
3. Borbych, N. (2011). *Kompetentnist yak pedahohichne yavyshe*. [Competence as a pedagogical phenomenon] / *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity : naukovo-metodychnyi zhurnal*. 3, 91-97. [in Ukrainian].
4. *Kompetentsii v obrazovanii : opyt proektirovaniya : sb. nauch. tr. (2007)*. [Competencies in education: design experience: sat. scientific. tr.] / pod red. A. V. Hutorskogo. Moskva : INEK. 327 [in Russian].
5. Shaidur, I. A. (2003). *Orhanizatsiia samostiinoi roboty studentiv pedahohichnykh universytetiv na osnovi indyvidualno oriientovanoho pidkходу*. [Organization of independent work of students of pedagogical universities on the basis of individually oriented approach]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, 22 [in Ukrainian].
6. Shust, I. V. (1990). *Samostiina robota studentiv u systemi navchalno-vykhovnoho protsesu*. [Independent work of students in the system of educational process]. *Vuzivska kafedra : Narysy orhanizatsiino-pedahohichnoi diialnosti*. Ternopil [in Ukrainian].